

6 Samenvatting en conclusies

Het onderzoek waarvan in dit rapport verslag is gedaan, is verricht in opdracht van de Sectordirectie Gevangeniswezen en had primair tot doel inzicht te krijgen in de mogelijke gevolgen van OAG onder PIW'ers en de determinanten die daaraan ten grondslag liggen. Arbeidsverzuim als mogelijk gevolg van OAG en de psychosociale factoren die daarbij een rol spelen verdienen hierbij bijzondere aandacht. Om hieraan gevolg te kunnen geven zijn 174 PIW'ers geïnterviewd over hun ervaringen met geweld tijdens de uitoefening van hun werkzaamheden. De interviews, die gestructureerd van aard waren, werden afgenomen door procesbegeleiders. Deze waren werkzaam binnen de deelnemende inrichtingen in het kader van de aanpak van OAG. Hiernaast is hen een drietal gestandaardiseerde vragenlijsten voorgelegd. Het empirische deel van het onderzoek is voorafgegaan door een uitgebreide literatuurstudie.

6.1 Resultaten literatuuronderzoek en constructie van het hypothetische model

De literatuurstudie wees uit dat niet of nauwelijks onderzoek is verricht naar de mogelijke gevolgen van OAG onder PIW'ers en de psychosociale factoren die daarvoor verantwoordelijk zijn. Eerdere studies naar geweld op de werkvloer hadden zich voornamelijk beperkt tot incidenten binnen andere settings dan gevangenissen. Bovendien heeft eerder onderzoek nauwelijks oog gehad voor uitingen van geweld tussen collega's. De bestaande literatuur bood evenwel genoeg inzichten om een hypothetisch model op te stellen, dat kon dienen als voldoende theoretische grondslag voor het empirische deel van het onderzoek. De literatuur wees uit dat OAG een zeer complex fenomeen betreft; OAG lijkt gepaard te kunnen gaan met uiteenlopende negatieve consequenties voor de gezondheid van de betrokken werknemer. Posttraumatische stress en arbeidsverzuim lijken de meest voorkomende gevolgen te zijn. Diverse psychosociale factoren lijken, direct of indirect, een bijdrage te leveren aan het al dan niet optreden van die gevolgen. Sociale steun, hechtingsstijl, de persoonlijkheidstrek negatieve affectiviteit en type-D-persoonlijkheid lijken de belangrijkste factoren te zijn die een rol spelen bij de gevolgen van OAG. Sociale steun lijkt gepaard te gaan met minder posttraumatische stress, terwijl een onveilige hechtingsstijl, negatieve affectiviteit en type-D-persoonlijkheid positief geassocieerd lijken te zijn met posttraumatische stress. Via posttraumatische stress kunnen al deze factoren leiden tot arbeidsverzuim. De relatie tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress loopt mogelijk via negatieve affectiviteit, type-D-persoonlijkheid of geweldservaringen zoals OAG. Negatieve affectiviteit lijkt ook onafhankelijk van het ontwikkelen van posttraumatische stress te zijn gerelateerd aan arbeidsverzuim.

Alle onderlinge relaties die op basis van het literatuuronderzoek verondersteld konden worden, werden opgenomen in het hypothetische model. Een grafische weergave van het hypothetische model dat aan de hand van de bevindingen uit de literatuur werd geconstrueerd, werd gepresenteerd in paragraaf 3.2.

6.2 De empirische houdbaarheid van het hypothetische model

De empirische houdbaarheid van het geconstrueerde hypothetische model werd getoetst middels covariantie-structuuranalyse. Hiervoor werd het statistiekprogramma Lisrel gebruikt. De variabelen die op basis van het literatuuronderzoek waren opgenomen in het hypothetische model werden als volgt geoperationaliseerd: geweld betrof slachtofferschap van OAG en/of slachtofferschap van geweld gepleegd door gedetineerden in de afgelopen twaalf maanden (wel/niet), sociale steun werd geoperationaliseerd als het spreken met collega's over OAG en/of geweld gepleegd door gedetineerden (wel/niet). Hechtingsstijl werd opgesplitst in veilige en onveilige hechtingsstijl. De veilig gehechte groep werd gevormd door respondenten die een veilige hechtingsstijl op de RQ rapporteerden. De overige respondenten vormden samen de groep onveilig gehechte PIW'ers. Negatieve affectiviteit werd geoperationaliseerd als de totaalscore op de subschaal negatieve affectiviteit van de DS 14. Van type-D-persoonlijkheid was sprake indien op de DS 14 een score van 10 of hoger op de subschaal negatieve affectiviteit gepaard ging met een score van 10 of hoger op de subschaal sociale inhibitie. Met betrekking tot posttraumatische stress werd een onderscheid gemaakt tussen respondenten met een ZIL-score die duidt op de aanwezigheid van PTSS en respondenten voor wie dat niet gold. Arbeidsverzuim betrof ten slotte het totale aantal verzuimde dagen gedurende de afgelopen twaalf maanden.

Op basis van verschillende fit indices werd beoordeeld of het hypothetische model goed aansloot bij de geobserveerde waarden (d.w.z. de antwoorden die door de respondenten werden gegeven tijdens de interviews en bij het invullen van de vragenlijsten). Er werd geen significant verschil gevonden tussen het hypothetische en het gemeten model. Toetsing van de afzonderlijke effectparameters wees uit dat significante paden bestonden tussen type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stressstoornis, type-D-persoonlijkheid en hechtingsstijl en posttraumatische stressstoornis en arbeidsverzuim. De overige paden in het model waren niet significant. 36% van de variantie van het model met arbeidsverzuim als uiteindelijke afhankelijke variabele werd verklaard door de variabelen die deel uitmaakten van het model.

De toetsing van het hypothetische model werd gevolgd door twee extra exercities. Bij de eerste exercitie werd het hypothetische model nogmaals getoetst voor de afzonderlijke ZIL-subschalen herbeleven (deelmodel 1), hyperarousal (deelmodel 2) en vermijding (deelmodel 3). Bij de tweede exercitie werd geweld geoperationaliseerd als slachtofferschap van meerdere delicten gepleegd door collega's en/of gedetineerden ('gecombineerd geweld') (deelmodel 4). Verondersteld werd dat meervoudig slachtofferschap een betere voorspeller van PTSS zou zijn dan enkelvoudig slachtofferschap. De paden tussen de drie afzonderlijke ZIL-subschalen en arbeidsverzuim waren significant. Ook het pad tussen geweld en het PTSS-symptoomcluster vermijding was significant. Dat gold niet voor de paden tussen geweld en de symptoomclusters herbeleven en hyperarousal. Het veronderstelde pad tussen gecombineerd geweld en PTSS was net niet significant. Significante paden werden gevonden tussen negatieve affectiviteit en de ZIL-subschalen hyperarousal en vermijding alsmede tussen negatieve affectiviteit en PTSS in deelmodel 4. Ten slotte werd een significant pad gevonden tussen type-D-persoonlijkheid en het PTSS-symptoomcluster herbeleven, terwijl, evenals in het hypothetische model, ook in deelmodel 4 een significant pad tussen type-D-persoonlijkheid en PTSS gevonden werd.

6.3 Het exploratieve onderzoek

Naast toetsing van het hypothetische model verdienden twaalf specifieke onderzoeksvragen nader te worden geëxploreerd. De eerste drie vragen waren beschrijvend van aard en hadden primair tot doel inzicht te verschaffen in de groep PIW'ers die het slachtoffer van OAG waren geworden. De overige negen vragen sloten logisch aan bij het hypothetische model in die zin dat zij betrekking hadden op de relaties die tussen de verschillende variabelen in het model werden verondersteld. De volgende onderzoeksvragen werden geformuleerd:

- 1 *Hoe vaak werd door PIW'ers gerapporteerd dat zij de afgelopen twaalf maanden het slachtoffer zijn geworden van OAG?*
- 2 *Waarin verschillen slachtoffers van OAG ten opzichte van niet-slachtoffers?*
- 3 *Verschildt de mate waarin PIW'ers posttraumatische stresssymptomen rapporteren naar gelang het type OAG dat zij hebben ervaren (ongewenste seksuele aandacht, intimidatie en lichamelijk geweld)?*
- 4 *Bestaat er een verband tussen OAG en posttraumatische stress?*
- 5 *Bestaat er een verband tussen geweld gepleegd door gedetineerden en posttraumatische stress?*
- 6 *Bestaat er een verband tussen sociale steun en posttraumatische stress?*

- 7 *Bestaat er een verband tussen tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress?*
 - 7a *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door OAG?*
 - 7b *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door geweld gepleegd door gedetineerden?*
 - 7c *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door sociale steun?*
 - 7d *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door negatieve affectiviteit?*
 - 7e *Wordt het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress gemedieerd door type-D-persoonlijkheid?*
- 8 *Bestaat er een verband tussen negatieve affectiviteit en posttraumatische stress?*
- 9 *Bestaat er een verband tussen type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stress?*
- 10 *Bestaat er een verband tussen OAG en arbeidsverzuim?*
 - 10a *Wordt het verband tussen OAG en arbeidsverzuim gemedieerd door posttraumatische stress?*
- 11 *Bestaat er een verband tussen geweld gepleegd door gedetineerden en arbeidsverzuim?*
 - 11a *Wordt het verband tussen geweld gepleegd door gedetineerden en arbeidsverzuim gemedieerd door posttraumatische stress?*
- 12 *Bestaat er een verband tussen negatieve affectiviteit en arbeidsverzuim?*
 - 12a *Wordt het verband tussen negatieve affectiviteit en arbeidsverzuim gemedieerd door posttraumatische stress?*

Alle vragen werden geanalyseerd met het statistiekprogramma SPSS. Het antwoord op de eerste vraag werd beantwoord met behulp van een frequentieanalyse. Wat betreft vraag 2 werd een onderscheid gemaakt tussen sociodemografische factoren (leeftijd en geslacht), ervaringen met geweld gepleegd door gedetineerden (wel versus niet), sociale steun (spreken met collega's over geweld gepleegd door gedetineerden respectievelijk het spreken met collega's over OAG, wel versus niet), persoonlijke predisposities (hechtingsstijl, veilig versus onveilig; negatieve affectiviteit, een score van 10 of hoger op de DS 14 versus een score lager dan 10; type-D-persoonlijkheid, wel versus geen type-D-persoonlijkheid) en gevolgen van OAG (posttraumatische stress, het gemiddelde aantal gerapporteerde posttraumatische symptomen; arbeidsverzuim, het gemiddelde aantal dagen dat PIW'ers hebben verzuimd van hun werk). Voor de categoriale variabelen werd bekeken of hun frequenties verschilden tussen de groep OAG en de groep niet-OAG. Dit werd gedaan aan de hand van chi-kwadraattoetsen. Verschillen in gemiddelden op de continue variabelen werden geanalyseerd met behulp van t-toetsen. Vraag 3 werd geëxploreerd

middels een 'one-way' Analysis of Variance (ANOVA). De vragen 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 en 12 werden beantwoord middels t-toetsen.

54 PIW'ers rapporteerden in de afgelopen twaalf maanden geconfronteerd te zijn geweest met OAG. Slachtoffers van OAG waren vaker dan niet-slachtoffers het slachtoffer van geweld gepleegd door gedetineerden, spraken vaker over OAG met collega's, hechtten zich vaker onveilig aan anderen, ervoeren meer posttraumatische stress en verzuimden vaker van hun werk. De mate waarin slachtoffers van OAG posttraumatische stress ervoeren, verschilde niet per type OAG. Geen verband werd gevonden tussen geweld gepleegd door gedetineerden en posttraumatische stress. Het verband tussen sociale steun en posttraumatische stress werd gemodereerd door OAG. OAG, negatieve affectiviteit of type-D-persoonlijkheid mediëren het verband tussen hechtingsstijl en posttraumatische stress. Sterke verbanden werden gevonden tussen negatieve affectiviteit en posttraumatische stress en type-D-persoonlijkheid en posttraumatische stress. Het verband tussen OAG en arbeidsverzuim werd gemedieerd door posttraumatische stress. Ten slotte werden geen verbanden gevonden tussen geweld gepleegd door gedetineerden en arbeidsverzuim en negatieve affectiviteit en arbeidsverzuim.

6.4 Conclusies

De volgende conclusies kunnen op basis van de verkregen onderzoeksresultaten worden getrokken:

- Geweldservaringen van PIW'ers, of het nu gaat om enkelvoudig slachtofferschap van geweld gepleegd door gedetineerden en/of collega's of meervoudig slachtofferschap, lijken niet gepaard te gaan met een diagnose van PTSS of een klinisch betekenisvolle mate van herbeleven, hyperarousal of vermijden.⁸ Wel hebben PIW'ers die in de afgelopen twaalf maanden het slachtoffer van OAG zijn geworden meer last van posttraumatische stresssymptomen.⁹
- Het spreken met collega's over OAG lijkt PIW'ers die daarvan het slachtoffer zijn geworden te beschermen tegen het ontwikkelen van posttraumatische stresssymptomen.
- Wanneer sprake is van PTSS of een klinisch betekenisvolle mate van herbeleven, hyperarousal of vermijden, lijkt dit gepaard te gaan met arbeidsverzuim.

8 D.w.z. een pathologische score op één van de afzonderlijke ZIL-subschalen, zoals bedoeld in hoofdstuk 4.

9 D.w.z. posttraumatische stresssymptomen als bedoeld in hoofdstuk 5. Dit moet worden onderscheiden van een pathologische score op één van de afzonderlijke ZIL-subschalen.

- Type-D-persoonlijkheid lijkt een belangrijke voorspeller van posttraumatische stresssymptomen onder PIW'ers te zijn en voorspelt mogelijk zelfs PTSS.
- Voorzover een verband bestaat tussen volwassen hechtingsstijl en posttraumatische stress, of het nu gaat om een diagnose van PTSS of posttraumatische stresssymptomen, lijkt dit te worden verklaard door andere factoren. Op basis van het exploratieve onderzoek lijken OAG, negatieve affectiviteit en type-D-persoonlijkheid potentiële mediators te zijn.

6.5 Interpretatie van de onderzoeksresultaten

De gevonden resultaten kunnen als volgt worden geïnterpreteerd. In de eerste plaats leiden geweldservaringen onder PIW'ers niet *zonder meer* tot posttraumatische stress. Echter, wanneer men eenmaal slachtoffer is geworden, lijkt het belangrijk dat daarover gesproken kan worden met collega's, zij het dat dit alleen lijkt te gelden voor het spreken over OAG. Aannemelijk lijkt dat de meeste PIW'ers geweldsincidenten waarbij gedetineerden betrokken zijn, beschouwen als een vast onderdeel van hun werkzaamheden. Dat over geweld gepleegd door gedetineerden onderling regelmatig gesproken wordt, is kennelijk vanzelfsprekend; maar liefst 162 PIW'ers gaven te kennen daarover te spreken met collega's. De kleine groep PIW'ers die dat niet doet is niet extra vatbaar voor posttraumatische stress. Mogelijk betreffen zij degenen die sowieso, om het even wat ter sprake komt, weinig spraakzaam zijn. Ook over OAG wordt veel gesproken, zij het dat een substantiële groep dat niet doet. Deze groep loopt wél een verhoogd risico op het ontwikkelen van posttraumatische stress, maar alleen wanneer zij zelf het slachtoffer zijn geworden van OAG. Hiervoor kunnen diverse verklaringen worden gegeven. In de eerste plaats zou het zo kunnen zijn dat het slachtoffer bang is om opnieuw slachtoffer te worden. In de tweede plaats zou het zo kunnen zijn dat het slachtoffer de aard van het geweld niet in verhouding vindt staan tot de mogelijke gevolgen voor de dader, indien daarover met collega's gesproken wordt. In de derde plaats zou het zo kunnen zijn dat het slachtoffer bang is niet te worden geloofd door collega's en zich die vorm van 'secundaire' victimisatie wenst te besparen. Wellicht kan de beschikbaarheid van een vertrouwenspersoon *buiten* de werkvloer een bijdrage leveren aan het voorkomen van posttraumatische stress onder deze groep.

In de tweede plaats lijkt een reductie van arbeidsverzuim onder PIW'ers te kunnen worden bewerkstelligd door het voorkomen van posttraumatische stress. Bepaalde persoonlijke predisposities, waarvan type-D-persoonlijkheid vooralsnog de belangrijkste lijkt te zijn, lijken PIW'ers extra vatbaar te maken voor het ontwikkelen van posttraumatische stress. Zulke predisposities kunnen geacht worden al bij indiensttreding aanwezig te zijn.

6.6 Beperkingen van het onderzoek

De belangrijkste beperking van het onderzoek is dat het een cross-sectioneel onderzoek betrof. Hierdoor is het onmogelijk uitspraken te doen over de causaliteit tussen de gevonden verbanden. Op basis van de resultaten van het onderzoek kan alleen iets gezegd worden over de richting van het verband tussen de geobserveerde variabelen.

Een tweede beperking is dat gebruik is gemaakt van zelfgerapporteerde data omdat administratieve data over incidenten niet aanwezig waren. Respondenten hebben tijdens de interviews mogelijk sociaal wenselijke antwoorden gegeven. Voorts kan niet worden uitgesloten dat niet alle respondenten even goed in staat waren zich het moment van het geweldsincident te herinneren. Mogelijk zijn ook incidenten gerapporteerd die buiten de periode van twaalf maanden vallen. Evenmin kan worden uitgesloten dat sprake is van onderrapportage van minder ernstige incidenten. Zulke incidenten zullen namelijk sneller worden vergeten.

Een ander punt heeft betrekking op de gekozen insteek van het onderzoek, namelijk onze keuze om alleen te opteren voor persoonsgebonden factoren. Er is geen rekening gehouden met onder meer organisatie- en economische factoren van inrichtingen, de leeftijd en structuur van inrichtingen, de wijze van aansturing (o.a. multidivisie of centrale aansturing) (Gray, Jenkins, Mayne & Leeuw, 2003). Evenmin is gekeken naar onder meer de wijze van afstemming en besluitvorming. Een voorbeeld: de verticale informele afstemming (de omgang met elkaar, verwachtingen en reputaties) wordt belangrijk wanneer de hiërarchische aanpak in organisaties om doelen te bereiken er niet meer is of niet werkt (Bulder, 2000). We hebben in dit onderzoek de kwaliteit van verticale formele en hiërarchische afstemming en besluitvorming niet kunnen onderzoeken en in relatie kunnen brengen met onderlinge agressie en geweld. Het was een bewuste keuze om ons te beperken tot persoonsgebonden factoren in dit onderzoek.

In de inleiding werd al aangekondigd dat er in het najaar van 2007 door het WODC wordt gestart met het onderzoek benchmark justitiële inrichtingen. In dit onderzoek worden onder meer personeels- en organisatie-indicatoren, kwaliteitstandaarden en performance-indicatoren in kaart gebracht om – naast persoonsgebonden factoren – uitspraken te kunnen doen over bepaalde kwaliteitskenmerken van justitiële inrichtingen. Deze studie wordt in eerste instantie opgevat als een haalbaarheidsstudie.